

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Millileştirmeler Meselesi (1923-1938)

The Issue of Nationalizations in Republican Period Turkey (1923-1938)

doi: 10.58646/bengi.1429755

Geliş/Received: 1 Şubat 2024

Kabul/Accepted: 8 Şubat 2024

Volkan SORAN*

Özet

Millileştirme, yabancı sermayeye ait işletmelerin kamu yararı adına devlet mülkiyetine alınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında izlenen millileştirme politikasının nedenleri ülkedeki yabancı sermayenin durumuyla bağlantılı olmuştur.

Osmanlı Devleti zamanından kalma onlarca yabancı sermayeli ve ayrıcalıklı şirket 1920'li yıllar boyunca da varlığını sürdürmüştü; ulaşım, iletişim, madencilik gibi alanlarda faaliyet göstermeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yönetici seçkinler ise ülkedeki sermaye ve yatırım yetersizliğinden dolayı söz konusu şirketlere karşı tutarlı bir tavır takınamamıştır. Ne var ki, Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereği Türkiye'nin uymak zorunda kaldığı ekonomik sınırlamaların kalkacağı 1929 yılı aynı zamanda tüm dünyayı etkisi altına alan büyük ve derin bir ekonomik kriz yaratınca devletin ekonomide daha etkin olduğu bir politikaya dönmüştür.

O döneme dek yalnızca 3 yabancı şirket kanun yoluyla ve satın alınarak millileştirilmişken, 1930'lu yıllarda benimsenen devletçilik denemesiyle birlikte 13 yabancı şirket daha satın alınmış ve devlet tarafından işletilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermaye, Ayrıcalıklı Şirketler, Devletçilik, Millî.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, e-posta: volkansoran@hotmail.com, Orcid: 0009-0005-0852-5076.

Atf/Citation: Soran, V. (2024). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Millileştirmeler Meselesi (1923-1938). BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 128-148.

Abstract

Nationalization is the taking of enterprises owned by foreign capital into state ownership in the name of public interest. From this point of view, the reasons for the nationalization policy pursued in the early years of the Republic of Turkey were related to the situation of foreign capital in the country.

Dozens of foreign capital and privileged companies from the time of the Ottoman Empire continued to exist throughout the 1920s and continued to operate in areas such as transportation, communication and mining. The ruling elite that founded the Republic of Turkey could not adopt a consistent attitude towards these companies due to the lack of capital and investment in the country. However, when the economic restrictions that Turkey had to comply with in accordance with the provisions of the Treaty of Lausanne were lifted in 1929, creating a major and deep economic crisis that affected the whole world at the same time, the state returned to a policy that was more effective in the economy.

While only 3 foreign companies had been nationalized by law and acquisition until then, 13 more foreign companies were acquired and started to be operated by the state with the experiment of statism adopted in the 1930s.

Keywords: Foreign Capital, Privileged Companies, Statism, National.

Giriş

Son iki yüzyıla damgasını vuran hemen hemen tüm düşünce akımlarının sosyal ve ekonomik görüşleri mülkiyetin yapısı ve işleyişi probleminde açıklama getirmeye çalışmıştır. Bireysel hak ve özgürlüklerin kamu menfaati ile uzlaştırılması sorunu olarak özetlenebilecek bu durum ekonomik alanda ve özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte kendisini göstermiştir.

Bununla birlikte, değişen sosyal ve ekonomik yapıların bir sonucu olarak millileştirmenin hukuk alanında ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda olmuştur. 1919 tarihli Weimar Anayasası, 1931 tarihli İspanyol Anayasası ve 1933 tarihli Peru Anayasası millileştirme (nationalisation) kavramına içerik kazandırarak yer vermiştir (Azrak, 1968: 50-54).

En genel anlamıyla millileştirme, yabancı sermaye elindeki malların ve/veya teşebbüslerin devlet mülkiyetine geçirilmesi, başka bir deyişle yabancıların elindeki ürünlerin yahut işletmelerin kamu sektörüne devredilmesidir. Devir işleminin her zaman kanun yoluyla gerçekleştirilmesi dolayısıyla keyfi bir yürütme işleminden sakınılması söz konusudur. Çoğu zaman devletleştirme kavramı ile aynı anlamda kullanılsa da tamamen benzer oldukları söylenemez. Devletleştirme, millileştirme kavramını da içine alacak genişlikte olup, ülke içindeki yerli sermayeye ait mülklerin dahi kamu menfaati açısından devletçe satın alınıp işletilmesini kapsayan bir uygulamadır. Günümüz anayasalarında yer alan kamulaştırma ile karşılaştırıldığında ise millileştirme kavramının farklı olduğu görülmektedir. Öyle ki, kamulaştırmada taşınmaz mallar sahibinden alınıp devlet mülkiyetine geçirilerek yüzeysel bir kamu yararı fikri uygulanmakta ve devlet hukuki anlamda taşınmaz malı satın aldığı kişinin sahip olduğu ölçüde mülkiyeti kullanabilmekteyken, millileştirmede kanun aracılığıyla gerçekleştirilen işlem bazen ulaştırma, bankacılık gibi bir iktisadi teşebbüs branşının tamamını kapsayacak genişlikte uygulanmakta; buradaki ana amacı, yüksek seviyede ve uzun vadeli bir kamu yararı fikri belirlemektedir (Azrak, 1970: 44-45).

Bu çalışmada iki dünya savaşı arasındaki dönemde iktisadi kamu hizmetlerinin genişlemesine yol açan millileştirme hareketi Türkiye Cumhuriyeti özelinde ele alınmakta, 1923-1938 yıllarını kapsayan millileştirme politikasının düşünsel ve eylemsel sonuçlarıyla beraber ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada ağırlıklı olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı Cumhuriyet Arşivi, Resmî Gazete, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi gibi birincil kaynaklardan elde edilen veriler ve konuyla bağlantılı telif ve tetkik eserler kullanılmaktadır.

1. Millileştirme Düşüncesinin Kaynağı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yabancı Sermaye Sorunu ve Ayrıcalıklı Yabancı Şirketler

Osmanlı-Türk modernleşmesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki gelişimi incelendiğinde siyasal ve toplumsal alanlarda yavaş fakat birikimli bir ilerlemeye karşın ekonomik alanda sürekli ve hızlı bir yıkımın gerçekleştiği görülmektedir. Yenileşme hareketlerinin hızındaki değişimlerin de anahtarı sayılabilecek bu durum, batı kapitalizminin emperyalist aşamaya geçtiği 19. yüzyılda had safhaya varmıştır. Özellikle Fransa ve İngiltere'nin yayılma hırsı içindeki burjuvazileri açısından önemli bir ekonomik nesne olarak algılanan Osmanlı Devleti, yine bu devletlerce daha 1880'li yıllarda iktisadi açıdan tamamen, siyasi açıdan ise kısmen egemenlik altına alınarak bir yarı sömürge hâline getirilmiştir (Rathmann, 2001: 24). Üstelik bu, o dönem için yalnızca Osmanlı Devleti'ne ait bir olgu da değildir. 19. yüzyılın sonunda, İran ve Çin bir yana bırakılırsa tam sömürge olan alanların dünya yüzölçümüne oranı %54 ve buralarda yaşayan insanların dünya nüfusu içindeki payı %35'tir (Çavdar, 1974: 38). Bunlar dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin gerileyişini, mali sermayenin uluslararası nitelik kazanmasıyla çevre ekonomilerin merkez ekonomilere daha bağımlı hâle geldiği 19. yüzyıl dünyası içinde anlamlandırmak yanlış olmaz. Nitekim Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi gibi bir organizasyonun Osmanlı topraklarında kurulabilmesi, bu dönemin Osmanlı maliyesi ve hatta ekonomisi için bir çöküşü ifade ettiğini başlı başına göstermektedir. Çünkü Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi sayesinde Osmanlı maliyesinin kontrolünü eline alan büyük finans çevreleri her zaman Osmanlı'dan kâr sağlamak isteyen yabancı kapitalistlerin çıkarlarını korumuşlardır (Polanyi, 2005: 50).

Bununla beraber 19. yüzyıl, Osmanlı topraklarında yaşayan iki büyük gayrimüslim cemaatin, Ermeniler ile Rumların siyasi, ekonomik ve hukuki ayrıcalıklarını artırdıkları bir dönem olmuştur. Bu durum, Avrupalı kapitalistlerin kapitülasyonlardan dış borç transferlerine kadar Osmanlı topraklarındaki hemen hemen tüm faaliyetlerini bu yerli gayrimüslimler aracılığıyla sürdürmelerinden kaynaklanmıştır. Müslüman çoğunluğun çeşitli kültürel ve dini faktörlerin etkisiyle uzun bir müddet uzak durduğu küçük sanayi ve ticaret alanlarını ellerinde tutan Osmanlı gayrimüslimleri Anadolu'da yabancılarca yapılan her türden yatırımda ve kurulan işletmede aracılık etmiş veya çalışmışlardır (Kaplan, 1998: 160).

Yabancı sermayenin neredeyse sınırsız egemenliğine yol açan söz konusu koşullar o sıralar cılız bir görüntü çizen Türk sanayisi ile ülke ekonomisinin temeli olan tarım sektörünün geliştirmek yerine ucuz ham madde kaynağına ve pazarına dönüştürmüştür. Ama aynı zamanda kredi kuruluşlarından bankalara, belediye işletmelerinden deniz ulaşımına, demiryollarından

sanayi tesislerine varıncaya dek birçok alanda hizmet veren ayrıcalıklı yabancı şirketin kurulmasına yol açmıştır (Şamsutdinov, 2010: 9-10).

Osmanlı Devleti'nin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı, İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen sonraki süreç yönetici müslüman eliti, yabancı sermaye ile birlikte ülkedeki Ermeni ve Rum cemaatlerinin iktisadi üstünlüğüne son verilmesi düşüncesine itmiştir. Ülke yönetimini 1908-1913 devresinde kısmen, 1913-1918 devresinde ise resmen kontrolü altına alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlattığı milli iktisat denemesi, içinde barındırdığı korumacı/sanayileşmeci ekonomi düşüncesiyle ulusal bir burjuvazi yaratmayı amaçlamış ve bu yaklaşım Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen dönemde takip edilecek iktisat politikalarının şekillenmesine doğrudan etki etmiştir (Boratav, 2005: 40).

1914 yılına kadar yabancı müteşebbislerce Türkiye'ye yapılan yatırımlarda Almanya ve İngiltere önemli bir yer tutmuş fakat tüm yatırımların yarısını yapan Fransa açık bir üstünlük ele geçirmiştir (Aydın, 1998: 6). Bu yüzdendir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Devleti'nin müttefiklerce tanınması ile sonuçlanacak olan Lozan Konferansı'nda ayrıcalıklı şirketler meselesi Fransız ve Türk heyetlerinin ilk günlerden başlayarak hayli çekişmeli tartışmalara girişmesine sebep olmuş, Türkiye'deki mevcut Fransız şirketlerinin sözleşmeye dayalı, ihtilafli ve Fransız-Alman ortaklığına dayalı olmak üzere üç değişik statüde hizmet sunan yapıları çeşitli yönleriyle ele alınmıştır (Aydın, 1998: 68-86).

Baş Delege İsmet (İnönü) Paşa'ya Fransız Baş Delegesi General Pelle'nin savaş boyunca zarara uğrayan Türkiye'deki ayrıcalıklı yabancı şirketlere tazminat ödenmesi yönündeki talebi, Türk Heyeti tarafından reddedilmiştir. Tazminat talebinin dışında söz konusu şirketlerin Osmanlı kanunlarına göre oluşturulmuş olması, sermayelerinin mensubu buldukları ülkeye ait olduğunun unutulmaması ve bu durum göz önüne alınarak Türkiye tarafından dikkate alınmaları gerektiği yine müttefiklerce ileri sürülmüştür. Bu isteklere karşı savunulan Türk tezini İsmet (İnönü) Paşa TBMM'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda açıklamıştır. Buna göre Türk heyeti müttefiklere, şirketlerin Türk kanunlarına göre çalışmaları gerektiğini, bu şirketlerin kapitülasyonların bir uzantısı gibi işlev göremeyeceklerini, dolayısıyla ülkedeki diğer yabancı sermaye yatırımları gibi muameleye tabi tutulacaklarını söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, İctima Senesi 3, Cilt 3: 1293). Yine de İsmet (İnönü) Paşa görüşmelerin kesintiye uğramaması düşüncesinden hareketle sözü geçen yabancı şirketlerin imtiyaz sürelerinin bitimine kadar çalışmalarının uygun olduğunu ve yeni iktisadi koşullarda imtiyazların tekrar gözden geçirileceğini vaat eden bir bildirin antlaşma eklerine yerleştirilmesini sağlayarak geçici bir çözüm bulmuş ve bu durum ayrıcalıklı

şirketlerin millileştirilmesine duyulan gereksinimin Lozan'da ortaya çıkan ilk yansımalarından biri olmuştur (Akalin, 2008: 101).

Gerçi daha kesin zafer elde edilmemişken bile önder kadro yabancı sermayeden beslenen bu ayrıcalıklı şirketlere dikkat çekmiştir. Sonraki dönemde liberal ekonomi fikriyle hareket eden iş çevrelerinin öncülüğünü yapacak Mahmut Celal (Bayar) Bey İktisat Vekili iken 24 Şubat 1921 günü TBMM'de yaptığı bir konuşmada: *“Efendiler, tekrar ediyorum, memleketimize imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanıyım. Çünkü onun arkasından hürriyet ve istiklalimize mukabil esaret giriyor. Nitekim İngilizler 300 milyondan ibaret olan, hatta daha fazla bulunan Hindistan'ı bu suretle esir etmişlerdir”* demiştir (Bayar, 1999-b: 90). TBMM Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa 1 Mart 1922 tarihli meclis konuşmasında Tanzimat'tan itibaren başlayan serbest ticaret devrinin iktisadi kapitülasyonlarla bütünleştiğini, gelişmeye açık olan sanayi ve tarım sektörlerinin mahvolduğunu öne sürerek yeni Türkiye'deki iktisat siyasetine *“siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafî-i umumiyei doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsât-ı iktisadiyei kudret-i maliye ve fennyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir”* sözleriyle işaret etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 18: 5-6).

Yeni dönemde izlenecek millî ekonomi politikasına katkı sunacağı düşünülerek farklı toplum kesimlerinden ve meslek gruplarından insanların katılımıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ise birbirinden önemli kararlar alınmış, bu arada yabancı sermayenin durumuna yönelik tutuma da açıklık getirilmiştir. Kongre sonunda kabul edilen Misak-ı İktisadi'nin 9. Maddesi'nde: *“Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz”* denmiştir (Ökçün, 1968: 60).

2. Ulusal Ekonominin Oluşturulma Sürecinde Bir Araç Olarak Millileştirmeler

Ulaşım, bankacılık, sigortacılık, madencilik gibi birçok alanda faaliyet gösteren yabancı sermayenin Osmanlı Devleti'nin son yıllarından gelen üstünlüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte silinememiştir. Bu nedenle 1923'te doğan yeni devletin merkez ekonomilerle temel bir çatışma içinde bulunduğu tezine temkinli yaklaşmak gerekir (Tezel, 2002: 460). Ali Fuat Cebesoy anılarında 1924 yılı itibariyle çoğu savaştan önce kurulmuş bulunan 23 İngiliz, 23 Fransız, 8 Alman, 7 Amerikan ve 11 İtalyan şirketin varlığından bahsetmektedir (Cebesoy, 2002: 139). Aynı yıl için, yabancı sermayenin Türkiye'deki 94

işletmenin kontrolünü elinde tuttuğunu belirten bilgilere de rastlanmaktadır (Aydın, 1998: 55-56). Bunların içinde İngiliz sermayesiyle yarışan ve İstanbul, Batı Anadolu ve Suriye-Filistin gibi üç önemli bölgeye doğrudan yatırım ve dış borç kanallarıyla giren Fransız sermayesi dikkate değer bir yer kaplamıştır (Aydın, 1998: 3).

Hâl böyleyken, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik tablo birbirine karşıt fakat zorunlu iki eğilimi beslemiştir. Bir yandan Osmanlı'dan kalan yarı-sömürge statüsü ve kurumlarını ortadan kaldırmak için Lozan'da verilen mücadeleye ek olarak yabancı sermaye çevreleriyle girilecek yeni ilişkilerin geçmişin tekrar canlanmasına yol açıp siyasi bağımsızlığı sınırlamasından korkulmuş, diğer yandan ülkedeki insan, teknoloji ve sermaye kaynaklarındaki yetersizliği aşmak için yabancı iş çevrelerinden yararlanılması düşünülmüştür (Tezel, 2002: 190-191). Çünkü ağır bir ekonomik miras devralan Türkiye Cumhuriyeti'nde üretimin büyük bir kısmının tarım sektörünce karşılanması, sermaye birikiminin yeterli düzeyde olmayıp sanayinin dahi küçük işletmecilikten öteye gitmemesi, Ermeni cemaatinin 1915 Tehciri, Rum cemaatinin ise mübadele yoluyla 1923'ten başlayarak Anadolu'dan gönderilmeye başlanmasının nitelikli işgücünde yarattığı daralma savaş öncesinden kalan ya da yeni gelecek olan yabancı sermayenin varlığını zorunlu kılmıştır. Sermaye ve yatırım yetersizliğinin devleti kuran yönetici kadroyu zor durumda bırakması siyasi bağımsızlığa gölge düşürmeyecek bir biçimde gelen yabancı sermayenin ülke kalkınmasına yardım edeceği ön kabulünü doğurmuş ve son tahlilde yabancı sermayeye karşı duyulan çekingenlik Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayenin ülkeye sokulmaması şeklinde kararlı bir biçim almamıştır (Boratav, 2006: 52-53; Tezel, 2002: 192; Avcıoğlu, 1969: 217).

1923'te İstanbul'daki belediye hizmetlerini gören şirketlerle Aydın Demiryolu Şirketi'nin Osmanlı'dan kalan sözleşmeleri yenilenerek almış oldukları ayrıcalıklar onaylanmış, 1924 yılında yabancıların ülkedeki belediyeler içinde taşınmaz mal edinmelerini engelleyen yasal sınırlamalar kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti'nden miras ayrıcalıklı şirketlerden birçoğu 1920'ler boyunca varlığını korumuş, Cumhuriyet Hükûmetleri ticaret, taşımacılık ve ormancılık gibi bazı alanlarda da yabancı sermayeli şirketlere yeni ayrıcalıklar tanımıştır (Tezel, 2002: 194-195). Yine bu dönemde yabancı sermaye ile ortaklık hâlinde gelen yatırımlar öncelikle desteklenmiş, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66'sına yabancı sermaye yatırımda bulunmuş, bu yatırımın miktarı tüm şirket sermayelerinin %43'üne ulaşmıştır (Ökçün, 1971: 127).

Öte taraftan ulaşım ve bazı sanayi kollarında devletin aldığı tedbirler sonraki yıllarda gerçekleştirilecek satın almaların habercisi olmuştur. Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi

Düÿûn-ı Umûmiyye'yi ortadan kaldırınca ona bağlı Reji İdaresi'nin konumu da rahatsız edici bir durum almış, tütün ekiminden sigara kâğıdı yapımına kadarki bütün bir üretim kolunun ÷lkedeki tek yöneticisi durumunda bulunan bu teşkilatın devlet kontrolü altına alınmasına gerek duyulmuştur. 1925'te 558 sayılı Kanun ile iç tüketimin düzenlenmesi temel hedef olarak belirlenerek geçici bir Tekel İdaresi kurulmuş ve Reji'nin görevleri bu idareye, dolayısıyla devlete geçmiştir (Eroğlu, 1985: 363).

Gelgelelim bu uygulamanın tam manasıyla bir millileştirme olduğu bazı yazarların iddialarının aksine tartışmalı bir durumdur. Çünkü tütün tekeli sözleşmesinin bitiş yılı olan 1925'te söz konusu karar alınmış, başka bir deyişle geçici Tekel İdaresi'nin kurulmasını mevcut koşullar zorlamıştır. Nitekim Başvekâlet tarafından TBMM'ye gönderilen kanun teklifinin gerekçesinde de Reji ile olan sözleşmenin Şubat 1925 itibariyle bittiği, bu yüzden 1 Mart 1925 gününden başlayarak tütün tekelinin bir yıl müddetle hükümet tarafından işletilmesi zorunluluğu dile getirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 2, Cilt 14: 312-319).

Ayrıca millileştirmelerin önünü açacak diğer gelişmelerden olmak üzere, 14 Nisan 1925 tarih ve 618 sayılı Kanun ile Türkiye'deki limanların idare ve bakımını devletin üstlendiği Limanlar Kanunu çıkarılmış, 30 Kânunusani 1929 tarih ve 1483 sayılı Kanun ile de demiryolu ve liman işletmeciliği Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü adı altında yine devlet kontrolüne verilmiştir (Resmî Gazete, 20 Nisan 1341: 95; Resmî Gazete, 4 Haziran 1929: 1207).

Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre Türkiye'nin uymak zorunda kaldığı ekonomik sınırlamaların kalkacağı 1929 yılına gelindiğinde ise kısa zamanda tüm dünyayı etkisi altına alacak bir ekonomik kriz baş göstermiştir. 1920'li yıllarda büyük bir yükseliş kaydeden Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi Wall Street Borsası'nda yaşanan ani düşüşlerle birlikte birdenbire gerilemeye başlamıştır. Önlem amaçlı olarak gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ve ithalatın daraltılması o sıralar Amerikan sermayesinden beslenen Avrupa ekonomilerini ve bunlarla bağlantılı çevre ekonomileri sarsmış, birkaç sene içinde uluslararası ticari sistem tıkanmıştır (Kuruç, 2011: 49-53).

1929'a kadar Türkiye'nin bir iktisadi tercih olarak benimsediği açık ekonomi koşullarında büyüme stratejisi, bu yıldan sonra hızla devletin ekonomide yönlendirici ve etkin olduğu bir politikaya dönüşmüş, yabancı sermaye sorunu üzerinden yorumlanan ayrıcalıklı şirketler konusu da değişik bir yön almaya başlamıştır. Dönemin Maliye Bakanı Mahmut Celal (Bayar) Bey Sümerbank İdare Meclisi'nin Aralık 1933'teki bir toplantısında "bu memleketin

çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırlarken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz” diyerek bir anlamda 1929 sonrası değişen iç koşullara göndermede bulunmuştur (Bayar, 1999-a: 66).

Bundan sonraki süreç ise millileştirmelerin devletçilik denemesiyle birlikte sürdürülmesi ve 1930’lu yıllardan itibaren ayrıcalıklı yabancı şirketlerin konumlarının zayıflatılmasıyla sonuçlanmıştır. En sonunda söz konusu şirketlerin taşınmazlarıyla beraber satın alınmasına yönelik kanunlar çıkarılmış ve tasfiye süreci başlatılmıştır (Civelek, 2022: 29). Aşağıdaki tabloda Cumhuriyetin ilk yıllarında millileştirilen ayrıcalıklı yabancı şirketlerin listesi verilmiştir.

Tablo 1- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millileştirilen Ayrıcalıklı Yabancı Şirketler

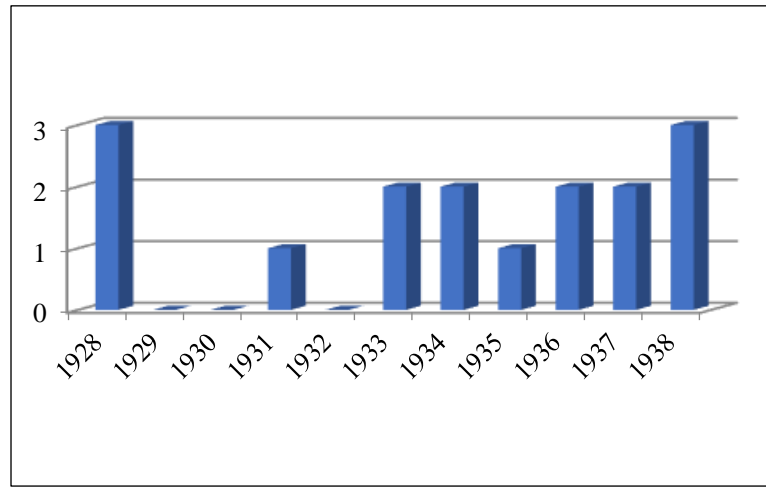
Yıllar	Ayrıcalıklı Yabancı Şirket	Kanun Numarası
1928	Anadolu Demiryolları Şirketi	1375
1928	Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları Şirketi	1375
1928	Haydarpaşa Liman Şirketi	1375
1931	Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi	1815
1933	İstanbul Türk Anonim Su Şirketi	2198
1933	İzmir Rıhtım ve Tramvay Şirketi	2309
1934	İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları	2487
1934	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketi	2665
1935	Aydın Demiryolları Şirketi	2745
1936	İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi	3026
1936	Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi	3034
1937	Ereğli Şirketi	3146
1937	Şark Demiryolları Türk Anonim Şirketi	3156
1938	Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi	3359
1938	İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi	3375
1938	İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi	3480

Tablo 1 incelendiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmış olan millileştirme sayısının 16’yı bulduğu; belediye hizmetleri, limanlar, demiryolları ile madencilik faaliyetleri olmak üzere dört farklı alanı kapsadıkları fakat birçoğunun 1932’ten sonra gerçekleştiği

görülmektedir (Resmî Gazete, 12 Kânunusani 1929: 1090; Resmî Gazete, 31 Mayıs 1931: 1810; Resmî Gazete, 27 Mayıs 1933: 2411; Resmî Gazete, 25 Haziran 1933: 2436; Resmî Gazete, 4 Haziran 1934: 2718; Resmî Gazete, 1 Kânunusani 1935: 2895; Resmî Gazete, 6 Haziran 1935: 3021; Resmî Gazete, 20 Haziran 1936: 3335; Resmî Gazete, 17 Haziran 1936: 3332; Resmî Gazete, 30 Nisan 1937: 3593; Resmî Gazete, 5 Mayıs 1937: 3596; Resmî Gazete, 19 Nisan 1938: 3886; Resmî Gazete, 2 Mayıs 1938: 3896; Resmî Gazete, 9 Temmuz 1938: 3955).

Aşağıdaki şekilde, yapılan millileştirmelerin yıllara göre dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 1-Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gerçekleştirilen Millileştirmelerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1'deki verilerden görüleceği üzere 1932 yılından sonra hızlı bir artış söz konusudur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük neden hiç kuşkusuz devletçilik uygulamasının etkisidir. Çünkü devletin tarım dışında kalan alanlarda birinci derecede yatırımcı ve üretici olarak ortaya çıktığı devletçilik yıllarında ulaşım alanındaki millileştirmelere ek olarak altyapı hizmetleri ve madencilikte de devletin egemenliği kesinleşmiştir (Boratav, 2005: 70).

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen millileştirmeler hizmet alanlarına göre incelendiğinde demiryollarına yönelik satın alma işlemlerinin fazlalığı ilk bakışta dikkati çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki uzun yıllar süren savaşlar boyunca özellikle Anadolu'daki hatların yabancı şirketlerce işletilmesinin yarattığı stratejik sakıncalar Cumhuriyet Hükûmetlerini "şimendifer siyaseti" üzerinde durmaya yöneltmiştir (Tezel, 2002: 204). Bu bağlamda, Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın 1930 yılındaki Sivas nutkunda söylediği "şimendiferleri devletleştirmekle o kadar fayda tecrübe ettim ki mümkün oldukça her yeni hattı devlete mal etmek vazifemdir, devlet eline geçen şimendiferlerin hiçbir menfaat ve şart

pahasına devlet elinden çıkarılmasına asla muvafakat etmeyeceğim” sözleri demiryollarına yönelik genel tutumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir (İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1933: 307-308).

Bununla beraber ayrıcalıklı yabancı şirketlerden demiryolu hatlarının satın alınması başka birtakım zorunluluklardan da kaynaklanmıştır. TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte demiryolu şirketlerinin birbirinden farklı tarifeler uygulaması bazı bölgelerde dağınkılık ve huzursuzluğa sebep olmuş, çoğu şirket zarar ettiğini ileri sürerek hatlara yönelik bakım ve yenileme yükümlülüklerini yerine getirmemeye başlamış ve kendi istekleriyle satın almaları teşvik etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima Senesi 2, Cilt 6: 116-123; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Fevkalade İçtima, Cilt 1: 109-115; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima Senesi 3, Cilt 22: 524-558; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Fevkalade İçtima, Cilt 3: 348-382; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 2, Cilt 17: 100-128).

Su, elektrik, telefon gibi belediye hizmetlerini yürüten ayrıcalıklı yabancı şirketlerin millileştirilmelerine bakıldığında yabancı sermaye karşılığında çok şehirlerdeki hizmet yetersizliğini giderecek, kâr amacı gütmeyen bir sosyal destek düşüncesinin varlığı göze çarpmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima Senesi 2, Cilt 15: 206-241; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 1, Cilt 12: 175-186; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 24: 45-65; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 24: 123-136).

Diğer yandan İzmir ve İstanbul gibi iki büyük merkezde geniş halk kitlelerinin kentsel ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla kurulan şirketlerin millileştirilmelerine daha değişik sebepler bulmak da mümkündür. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kamu menfaatinden çok kâr amacı güdümlere açılan bahse konu şirketler genellikle sözleşmelere aykırı hareket ve tutum geliştirmiş, tesisatın bakımı ve yenilenmesi gibi hususlarda halkın güvenliğini tehlikeye atacak derecede ihmalkâr davranmış, millileştirme işleminin dayandığı kanunların gerekçelerini oluşturan bu nedenlerle, hükûmet tarafından satın alınarak tasfiye edilmişlerdir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 26: 257-279).

1930'lu yılların sonunda devletçiliğin uzantısı olarak gerçekleştirilen iki millileştirme de madencilik sahasını ilgilendirmiştir. Özellikle enerji ve madencilik alanlarında tek elden idareyi sağlayabilmek için 1935 yılında 2805 sayılı Kanun ile kurulan Etibank bu millileştirilen şirketlerin sonradan işleticisi görevini üstlenmiştir (Tokgöz, 2004: 75). Bunların ilki olan Ergani Bakır İşletmesi'nin Doyçe Bank'tan satın alınmasına yönelik kanunun gerekçesinde “söz konusu maddenin (bakır kastediliyor) tamamıyla kontrol altına alınması lüzumlu görülmüş

olduğundan” ifadesinin geçmesi sanayileşme hamlesi içindeki az gelişmiş bir ülke için oldukça anlamlıdır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İctima Senesi 1, Cilt 12, S. Sayısı: 249).

Bir diğeri 1937 yılında Ereğli Şirketi'nin satın alınmasıdır. Bu satın almayla ilgili kanunun gerekçesinde gündün güne artan kömür ihtiyacının karşılanması, dış piyasalara kömür satışının artırılması ve kömürün ucuza mal edilmesi gibi başlangıç hedefleriyle yapılan sözleşmenin, devletin en mühim kömür damarını eline alarak genel iktisat siyasetiyle uyumlu bir kömür politikası yürütmeyi temin etmesini mümkün kılacağı ileri sürülmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İctima Senesi 2, Cilt 16, S. Sayısı: 114).

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan millileştirme politikası tümenden ele alındığında yapılan işlemlerin doğrudan yabancı sermayenin varlığına karşı olduğu söylenemez. Çünkü millileştirmelerin en yoğun yaşandığı 1934-1938 devresinde 32 yeni yabancı şirketin faaliyete geçtiği bilinmektedir (Tezel, 2002: 206).

Buna karşın millileştirmelerin Türk ekonomisine mali bir yük getirdiği açıktır. Hatta zaman zaman ortaya çıkan bütçe açıklarının nedenlerinden birini satın alınan şirketler için ödenen tazminat taksitlerinin oluşturduğu söylenmelidir (Tokgöz, 2004: 99). Örneğin, 1937 yılı devlet bütçesinde satın almalarından doğan borç miktarı toplamı 71.014.015 Türk lirası olmasına rağmen, birçok sözleşme satın almalarda devlete anapara üstüne faiz ödemesini de mecbur kıldığından, alımların gerçek değeri çok daha fazla tutmuştur (Akalin, 2008: 106-107). Kaldı ki, millileştirmelerin birçoğu düzenli dış borç senetleri verilerek taksitlendirilmiş ve bu borçların ödenmesi 1950'lere kadar sürmüştür (Pektaş, 2009: 57; Tezel, 2002: 215). Aşağıdaki tabloda satın alınan şirketlerin toplam maliyetleri ve devlet bütçesine yükleri Tezel'in verdiği bilgiler doğrultusunda meydana getirilmiştir (Tezel, 2002: 208-209).

Tablo 2- Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Borçları İçinde Millileştirmelerin Yeri (1928-1938)
(Milyon Türk lirası)

Yıllar	Toplam Borç	Dış Borç	Millileştirmeden Kaynaklı Dış Borç	Millileştirmeden Borçların Toplam Dış Borca Oranı (%)
1928	721	155		21,4
1933	179	82		45,8
1934	187	95		50,8
1935	200	107		53,5
1936	209	106		50,7
1937	164	86		52,4
1938	144	85		59,0

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere ayrıcalıklı yabancı şirketlere yönelik satın almalar miktar olarak değil ama toplam dış borç içindeki ağırlıkları bakımından yılda yıla artmıştır. Daha önce de açıklandığı gibi bu durumun başlıca nedeni millileştirmelerin devletçilik uygulamasına koşut biçimde sürdürülmesidir. Ancak bununla birlikte değerlendirilebilecek bir başka neden, yeni Türk devletinin Lozan Barış Antlaşması'nın bir gereği olarak üzerine aldığı ve 1928 yılından sonra ödemeye başladığı Osmanlı dış borçlarındaki görece azalmadır. O yıllarda genel bütçe giderlerinin önemli bir kısmını oluşturan söz konusu borcun taksitleri ödendikçe, doğaldır ki, millileştirmelerden kaynaklı ödemelerin toplam dış borç içindeki payı yükselmiştir.

Diğer taraftan şirket alımlarının detaylı incelenmeye değer birtakım eksiklikler ve yanlışlıklar barındırdığı, bazı şirketlerin değerinin altında satın alındığı doğru olsa da millileştirmelerin yapıldığı 1930'lar dünyasındaki diğer devletlerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin, millileştirmeye dönük satın almaları türlü ekonomik sıkıntılara rağmen anlaşmalar temelinde ve borç ödeyerek gerçekleştirdiği tartışma götürmez bir olgudur (Aydın, 1998: 115-116). Fakat şu da var ki, millileştirmeleri uzun vadede zaafa uğratan unsur devletçilikle birlikte uygulamaya konulmasına ek olarak mülkiyet sorunu yaratması ve yer yer sermaye israfı doğurması olmuştur (Akalin, 2008: 103).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından başlayarak ulaşım, haberleşme, madencilik gibi alanlarda faaliyet gösteren ve mensubu buldukları devletlerin Anadolu'daki siyasi ve ekonomik nüfuzunun artmasında öncü olan ayrıcalıklı yabancı şirketler, 20. yüzyılın ilk yılları boyunca Türkiye'deki yönetici kadroların üzerinde mesai harcamasını zorunlu kıldığı bir mesele olagelmiştir.

İki dünya savaşı arası dönemde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan devraldığı ağır sosyo-ekonomik koşulları tamamen ortadan kaldıramamasına karşın Atatürk Dönemi olarak da adlandırılan 1923-1938 devresinde yürüttüğü millileştirme politikasıyla ayrıcalıklı yabancı şirketlerin durumlarından kaynaklı zorlukları önemli ölçüde aşmaya gayret etmiştir.

1930'lu yıllara kadar izlenen dışa açık veya liberal ekonomi stratejisi, 1929 krizinin etkisiyle yerini devletçi ekonomi modeline bırakmış ve bu yolla az gelişmiş bir ülkede sanayileşme hamlesine girişilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın devreye sokulmasıyla millileştirme hareketi devletçilik bünyesine katılmış, Kurtuluş Savaşı'nı yürütüp yeni Türk devletini kuran siyasi kadronun en başından beri savunduğu iktisadi milliyetçilik fikrini rahatlıkla uygulaması kolaylaşmıştır.

Yabancı sermaye düşmanlığı yerine bağımsızlık düşüncesinin ön planda tutulduğu bu ekonomi politikasını şekillendiren en önemli araçlardan birisi olan millileştirmeler, stratejik nedenlerden sosyal devlet unsurunu öne çıkaran kamu çıkarına dayalı hizmet verme anlayışına kadar birçok farklı ihtiyaç ve gerekçeyle yapılmış ve böylece devlet altyapı, ulaştırma, madencilik gibi alanlarda yatırımcı ve üretici konumuna yükselmiştir.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri****T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)**

BCA, 30.10.0.0/147.49.14. (31.12.1935)

BCA, 30.18.1.2/70.91.10. (27.11.1936)

BCA, 30.18.1.2/82.6.18. (19.01.1938)

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete. 20 Nisan 1341, Limanlar Kanunu, Sayı: 95.

Resmî Gazete. 12 Kânunusani 1929, Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları ve Haydarpaşa Limanı ve Zürih'te Şark Demiryolları Bankası Arasında Münakit Dört Kıta İtilafname ve Merbutatının Tasdiklerine Ait Kanun, Sayı: 1090.

Resmî Gazete. 4 Haziran 1929, Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair 23 Mayıs 1927 Tarih ve 1042 Numaralı Kanunun Tadili Hakkında, Sayı: 1207.

Resmî Gazete. 31 Mayıs 1931, Mudanya-Bursa Demiryolunun Mubayaası Hakkında Kanun, Sayı: 1810.

Resmî Gazete. 27 Mayıs 1933, İstanbul Türk Anonim Su Şirketi İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 2411.

Resmî Gazete. 25 Haziran 1933, İzmir Rıhtım Şirketi'nin İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 2436.

Resmî Gazete. 4 Haziran 1934, İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryollarının Satın Alınmasına Dair Olan Mukavelenamenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 2718.

Resmî Gazete. 1 Kânunusani 1935, İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Türk Anonim Şirketi'nin Malları ile İmtiyaz Haklarının Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 2895.

Resmî Gazete. 6 Haziran 1935, Aydın Demiryollarının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3021.

Resmî Gazete. 17 Haziran 1936, İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3332.

Resmî Gazete. 20 Haziran 1936, Doyçe Bank Elinde Bulunan Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Hisse Senetlerinin Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 3335.

Resmî Gazete. 30 Nisan 1937, Hükümetle Ereğli Şirketi Arasında Akdedilen 28 Teşrinisani 1936 Tarihli Satın Alma Mukavelesinin Tasdikına Dair Kanun, Sayı: 3593.

Resmî Gazete. 5 Mayıs 1937, Şark Demiryolları İmtiyazı ile Şirkete Ait Malların Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3596.

Resmî Gazete. 19 Nisan 1938, Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3886.

Resmî Gazete. 2 Mayıs 1938, İzmir Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükûmetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3896.

Resmî Gazete. 9 Temmuz 1938, İstanbul Elektrik Şirketi İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3955.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları. Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 18.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 3, İçtima Senesi 2, Cilt 6.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 4, Fevkalade İçtima, Cilt 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 4, İçtima Senesi 2, Cilt 15.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 4, İçtima Senesi 3, Cilt 22.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, Fevkalade İçtima, Cilt 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 1, Cilt 12.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 2, Cilt 16.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 2, Cilt 17.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 24.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 26.

Kitaplar

Akalın, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayını.

Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin Düzeni*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Bayar, C. (1999-a). *Ekonomik Konulara Dair (1921-1938)*. Der. Özel Şahingiray. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Bayar, C. (1999-b). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*. Der. Özel Şahingiray. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*. Ankara: İmge Yayınları.

Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge Yayınları.

Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyet'e*. Cilt 2. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.

Çavdar, T. (1974). *Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*. İstanbul: Köz Yayınları.

- İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933)*. (1933). Ankara: Başvekâlet Matbaası.
- Kuruç, B. (2011). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi-Büyük Devletler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ökçün, G. (1971). *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Polanyi, K. (2005). *Büyük Dönüşüm-Çağımızın Siyasi ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rathmann, L. (2001). *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*. Çev. Ragıp Zarakolu. İstanbul: Belge Yayınları.
- Şamsutdinov, A. M. (2010). *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923)*. Çev. Ataol Behramoğlu. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tokgöz, E. (2004). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Makaleler

- Azrak, A. Ü. (1968). "Millileştirme Kavramı Üzerine". *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1-2, 47-58.
- Azrak, A. Ü. (1970). "Millileştirme ve Kamu Hizmeti". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1-4, 44-78.
- Eroğlu, H. (1985). "Atatürk ve Devletçilik". *Belleten*, 194, 357-372.
- Kaplan, L. (1998). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Millî Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek". *Atatürk Yolu Dergisi*, 6-22, 159-164.
- Ökçün, G. (1968). "1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul Edilen Esaslar". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23-1, 53-100.

Tezler

- Aydın, Y. (1998). *Lozan Konferansı Sonrasında Tasfiye Edilen Fransız İmtiyazları (1923-1944)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Civelek, B. (2022). *Türkiye'de Hazine Taşınmazları Politikasının Değişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pektaş, Ü. (2009). *Millî Ekonominin Kurulması Sürecinde Atatürk Sonrası Dönem Millileştirme Politikaları (1938-1950)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler
Ek-1

HATLAR	KAPITAL	Kaç senede ödenacağı	FAİZLER .	Tediye Hangi senede başlanacağı	Senelek Taksitlerle	T.C. BASBAKARLIK GÜMRÜĞÜYET AŞI	K U L L İ Y A T
Amortüman	1 825 840,00 İngiliz İr.	40	% 7,5	1935 de	144 540,00	İngiliz İrması	Tul : 610 Klm. Hat ve edevat şirketin .
İzmit- Kavada	162 408 000,00 Fransız F.	50	% 7,5	1934 de	12 500 000,00	Fransız F.	Tul : 702 Klm. Hatın 405 Klm. si hükümetin .. 237 .. : şirketin Edevat şirketin .
Karain- Türüks- Adana	8 199 050 İs.F.	28	-	1929 da	1.1.1929 - 31.12.1932 1.1.1933 - 31.12.1947	1 129 378,00 İs.F. 65 590,00 ..	Tul : 68 Klm. Hat ve edevat şirketin .
Amortüman	260 270 100 İs.F.	73	-	1929 da	1.1.1929 - 31.12.1929 1.1.1930 - 31.12.1932 1.1.1933 - 31.12.1957 1.1.1958 - 30.9.1984 1.10.1984 - 30.11.1992 1.12.1992 - 5 .3 .2002	5 539 822,96 İs.F. 6 304 291,40 .. 8 677 301,04 .. 6 304 291,40 .. 2 553 106,34 .. 1 369 660,01 ..	Tul : 1 378 Klm. Hat ve edevat şirketin .
Bank	20 760 000,00 İs.F.	20	% 5	1937 de	1 654 000,00	İs. F.	Tul : 356 Klm. Hat hükümetin , Edevat şirketin . Hatın 46 Klm. si şirketin

Satın Alınan Hat ve Limanların Hükümete Maliyet Bedeli ile Kalan Borcu Gösterir Cetvel
(BCA, 30.10.0.0/147.49.14, 31.12.1935).

Ek-2

T.C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 5633

Kararname

T.C. BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 5633

Ereğli şirketine ait kömür ocakları ile bilimum tesisat ve binalarının hükümetçe satın alınması hakkında şirketle cereyan eden müzakeratı havi İktisad Vekilliğinin 26/II/936 tarih ve 4754/51047 sayılı teklifi İcra Vekilleri Heyetince 27/II/936 tarihinde tetkik ve mütalea edilerek, şirketin kasa mevcudu, bankalardaki mevduatı, alacakları, cüzdanlarındaki esham ve tahvilâtı kendisine kalmak ve bilimum aktifleri, hak ve menfaatleri 3,500,000 Türk lirası mukabilinde hükümete devir ve temlik edilmek ve devir teslim tarihinde Zonguldak mağazalarında mevcut yeni, demode olmayan ve teknik bakımından kabili istimal bulunan yedek alât ile metariyel ve avarye olmamış malzemesi ve mevcut stok direkleri iki taraf eksperlerinin piyasa fiyatlarını nazarı itibare alarak takdir edecekleri kıymet üzerinden ve yine devir teslim tarihinde hazırlanmış kömür stoku satış bürosunun fop Zonguldak fiyatlarından harman yeri ile fop arasındaki resim ve masraflar badettenzil iç piyasa ile dış piyasa müşteri ve fiyatları esas tutulduktan sonra 3,500,000 liraya ilâveten hasıl olacak yekûn on misavi taksitle ve on sene de faizsiz olarak kömürle tesviye olunması ve bu miktar tamamen ödeninceye kadar kıymetinin sabitliğinin muhafazasını teminen ayrıca bir madde konulmak şirketin mütarekeden beri hükümetten istediği 2,000,000 lirayı mütecevaz iddianın iskatı şartile bu hususa müteallik mukavelenin ihzar ve imzası için İktisad Vekili Celâl Bayar'a selâhiyet verilmesi onanmıştır .

27/II/936

REİSİCÜMHUR
K. Atatürk

Bş.V. Ad.V. M.M.V. Da.V.
J. Hüner S. Sarıoğlu V. Özgenç S. Kara

Hs.V. Ma.V. Maf.V. Na.V.
S. R. Daas S. Aygün T. Arıkan A. Çetinkaya

İk.V. S.I.M.V. G.I.V. Zr.V.
C. Savaş D. P. Hayatçıoğlu Rana Karahan M. Kaya

080 18 01 02 70 91 10

Ereğli Şirketi'ne Ait Kömür Ocakları ile Tesisat ve Binalarının Hükümetçe Satın Alınması Hakkındaki Kararname Sureti (BCA, 30.18.1.2/70.91.10, 27.11.1936).

Ek-3

T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ MÜDÜRLÜĞÜ Karar sayısı: 2 8077		Kararname BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞ. I	
<p>İzmir Telefon Şirketinin mubayesi için hükümetle adı geçen şirket arasında hazırlanarak Nafia Vekilliğinin 27/12/937 tarih ve 172/686 sayılı tezkeresile gönderilen mukavele projesi ile merbutları ve Maliye Vekilliğinin 18/1/938 tarih ve 54292/962 sayılı mutaleanamesi İcra Vekilleri Heyetinin 19/1/938 tarihli toplantısında tetkik ve mutalea edilerek imzası için Nafia Vekilliğine salâhiyet verilmesi onanmıştır.</p>			
19/1/938			
REİS İCUMHUR K. Atatürk			
Bş. V. C. Başoğlu	Ad. V. B. Sarıoğlu	M. M. V. M. Özgenç	Da. V. S. Ömer
Ha. V. H. R. Akar	Ma. V. M. A. Akar	Mf. V. M. Akar	Na. V. A. Çetin Kayay
İk. V. ve Zr. V. V. H. Akar	S. İ. M. V. H. Akar	G. İ. V. R. Akar	Zr. V. R. Akar
080 18 01 02 82 6 18			

İzmir Telefon Şirketi'nin Satın Alınmasına Dair Hazırlanan Sözleşmenin İmzası İçin Nafia Vekaleti'ne Yetki Verilmesi Hakkındaki Kararname Sureti (BCA, 30.18.1.2/82.6.18, 19.01.1938).